

Irena Šutinienė

Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija?

Santrauka. Straipsnyje, remiantis kiekybinio sociologinio tyrimo duomenimis, analizuojamos sovietinio laikotarpio interpretacijos Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje. Analizuojant gyventojų atmintyje vyraujančių požiūrių į sovietmetį spektrą, siekiama parodyti šių požiūrių ambivalentiškumą: atskirdami ir neigiamai vertindami politinius buvusios sovietinės sistemos aspektus, žmonės tuo pat metu teigiamai prisimena ir vertina kai kuriuos sovietmečio kasdienybės reiškinius, traktuodami juos kaip „nepolitinius“. Požiūrių į sovietmetį ryšiai su dabarties kontekstais – demokratizacijos rezultatų vertinimais ir socialiniais-demografiniais kontekstais – atskleidžia, kad požiūrius į sovietmetį dideliu laipsniu lemia žmonių amžius, taip pat teigiami (tarp jų ir nostalgiški) požiūriai į sovietmetį iš dalies susiję su socialiniais-ekonomineis ir subjektyviais marginalizacijos kontekstais. Ryšių su socialiniais dabarties kontekstais ir požiūriais į dabartį silpnumas rodo, kad sovietmečio atmintis yra tik dalinai nostalgiska ir galimai yra susijusi su daugeliu konkrečių, tarp jų individualių kontekstų.

Pagrindinės sąvokos: sovietmetis, kolektyvinė atmintis, nostalgija

Key words: Soviet era, collective memory, nostalgia

Įvadas

Komunistinio laikotarpio atmintis, ypač teigiami požiūriai į šią praeitį, pokomunistinių ir Vakarų visuomenių diskursuose gana dažnai apibūdinama *nostalgijos* terminu. Kitas nostalgijos termino populiarumo aspektas susijęs su universalesniais modernizacijos ir postmodernybės procesais; pavyzdžiui, Fredrikas Jamesonas nostalgiją įvardija kaip būdingą postmodernybei santykio su praeitimi formą (Jameson 2002; 22–5). Šią „nostalgijos tyrimų maniją“ knygos apie pokomunistinę nostalgiją sudarytoja M. Todorova, parafrazuodama K. Maršą, apibūdi-

no kaip „klaidžiojačią po akademinį pasaulį pokomunistinės nostalgijos tyrimų šmėklą“, kartu pastebėdama, kad „sąvokos patrauklumas retai koreliuoja su jos tikslumu“ (Todorova 2010; 1). Pokomunistinėse visuomenėse atliekamuose nostalgijos tyrimuose ir ypač politiniame diskurse bei publicistikoje šiuo terminu ilgą laiką buvo apibūdinami visi teigiami komunistinio laikotarpio vertinimai, politiškai vertinant šiuos reiškinius kaip neigiamus.

Pokomunistinėse šalyse vyravusių komunistinės praeities vertinimo diskursų kon-

tekstuose nostalgija neretai laikoma politiškai nepageidautinu ir kenksmingu reiškiniu, nukreipiančiu žmonių dėmesį nuo ateities ir dabarties tikslų į idealizuotus praeities vaizdinius bei liudijančiu pokomunistinių visuomenių žmonių neprisitaikymą gyventi demokratijos sąlygomis, „atsilikimą“ (Boyer 2010; Todorova 2010; Nadkarni, Shevczenko 2004; Nadkarni 2010; Gille 2010). Dominic Boyer atkreipia dėmesį, kad pokomunistinė nostalgija kaip „Rytų“ „atsilikimo“ simptomas „taip pat visuomet yra *postimperialinis simptomas* (kursyvas autorės), didėjančio Vakarų Europos poreikio išlaikyti Rytų Europą praeityje išraiška“ (Boyer 2010; 23).

Lietuvoje tokie politizuoti požiūriai į „sovietmečio nostalgiją“ taip pat grindžiami vienareikšmiai neigiamais sovietmečio kaip „blogio imperijos“ vertinimais, kurie ilgą laiką vyravo oficialiajame sovietmečio atminties diskurse. Kaip pažymi antropologė Neringa Klumbytė, sovietmečio nostalgijos vertinimuose lietuviškoji akademinė ir politinė mintis dažnai remiasi prielaidomis, sutampančiomis su Sąjūdžio oficialiąja retorika paskutiniaisiais XX a. dešimtojo dešimtmečio ir dešimtojo dešimtmečio pradžios metais; jose teigiama, kad žmonės patyrė sovietmečiu egzistavusią priespaudą, susvetimėjimą, nemoralumą ar neteisingumą (Klumbytė, 2004; 1). Šio diskurso kontekstuose vadinamoji „sovietmečio nostalgija“ dažnai įvardijama kaip sovietinio laikotarpio idealizavimas ir ilgesys bei posovietinio laikotarpio nuosmukio suvokimas ir nostalgija vertinama neigiamai (Klumbytė 2004; 2009; 2010; Šliavaitė 2010). Pavyzdžiui, istorikė Rasa Čepaitienė sovietmečio nos-

talgią įvardija kaip „Stokholmo sindromo“ atmainą: pasak jos, „Buvusių „soclagerio“ šalių nostalgija netolimai praeičiai išties paradoksali. Juk ši sąvoka paprastai tapatinama su prarastų namų, savotiško „aukso amžiaus“ ilgesiu. Šiuo atveju tektų kalbėti veikiau apie tam tikrą „Stokholmo sindromo“ sociokultūrinę atmainą“ (Čepaitienė 2007; 48). Pasak N. Klumbytės, nostalgija (formuluojama posakiais „prie rusų buvo geriau“, „tuomet buvo geriau“ ir pan.) iš dabartinio oficialaus politinio diskurso perspektyvos yra traktuojama kaip „pavojaingas jausmas“, kylantis tam tikruose visuomenės sluoksniuose ir provokuojantis retrogradiškas nuotaikas (Klumbytė 2004;5).

Pastarojo meto pokomunistinės nostalgijos ir komunistinio laikotarpio atminties tyrimuose tokie vienareikšmiai vertinimai kritikuojami kaip pernelyg supaprastinantys sovietmečio atmintį (Straughn 2009; Todorova 2010; Boyer 2010; Nadkarni, Shevchenko 2004; Nadkarni 2010). Atkreipiamas dėmesys į nostalgijos reiškinio universalumą (ji būdinga ne tik pokomunistinėms visuomenėms (Todorova 2010, Boyer 2010), nostalgijos apibrėžimo ir empirinio identifikavimo sudėtingumą, jos raiškos formų ir objektų įvairovę, konkretumą, kontekstualumą (Boyer 2010; Nadkarni, Shevchenko 2004; Gille 2010), pokomunistinės nostalgijos ambivalentiškumą, selektyvumą (ilgimasi ne visos komunistinės praeities) bei kintamumą (Nadkarni 2010; Boyer 2010; Todorova 2010).

Atminties tyrimų kontekstuose, traktuojant nostalgiją kaip vieną iš atminties formų, pastebima, kad nostalgija atmintį ne supa-

prastina, o, atvirksčiai, padaro ją sudėtingesnę (Atia, Davies 2010; 181). Pastebima, kad šiuose kontekstuose „nostalgija suprantama ne tik kaip simptomiška sąmonės būklė, bet ir kaip būdas formuoti ir nukreipti istorinę sąmonę. Ji traktuojama – bent potencialiai – kaip daug dinamiškesnė, daug aktyvesnė ir daug labiau save suvokianti negu jai leido Stewart ar Boym“ (Atia, Davies 2010;182). Kinta ir vyraujantys pokomunistinės atminties diskursai, kuriuose greta neigiamų sovietmečio vertinimų vis dažniau reiškiami ir teigiami ar neutraliai vertinama sovietmečio kasdienybės atmintis (Jõesalu 2010; Kõresaar 2004; Niedermüller 1997). Ypač svarbi ši atmintis autobiografiniuose diskursuose.

Lietuvoje atlikti kokybiniai antropologiniai ir sociologiniai sovietmečio nostalgijos tyrimai atskleidė kai kurias jos raiškos formas ir kontekstus, ypač ryšį su socialine ir ekonomine marginalizacija (Klumbytė 2004; 2009; Šliavaitė 2010); taip pat nagrinėtas autobiografijose reikštas nostalgijos turinys – ją struktūrinančios idėjos (Kračiauskienė 2013), jos raiška kartose ir ryšiai su biografiniais bei disursyviais kontekstais (Šutinienė 2013). Taip pat atlikta nemaža gyventojų požiūrių į sovietinę praeitį kiekybinių tyrimų (Rose 1993; 1995; 2002; 2005, Europos vertybių tyrimas 1990,1999, 2005). Juose reprezentatyviose gyventojų apklausose tirti buvusios politinės sistemos vertinimai, jų ryšiai su požiūriais į demokratiją, politinėmis preferencijomis, socialinės demografinės padėties rodikliais (Rose 2002; 2005).

Kiekybiškai dažniausiai tiriama komunistinės praeities politinių, ekonominių, socialinių aspektų vertinimai; tarp tokių tyrimų nuosekliausi yra profesoriaus Richardo Rose'o atliekami tęstiniai „Naujojo Europos Barometro“ tyrimai, nuo 1991 metų atliekami penkiolikoje pokomunistinių šalių¹. Lietuvos gyventojų nuostatos komunistinės sistemos atžvilgiu, nediferencijuojant jos aspektų, tirtos ir 1999 ir 2005 metais atliktame Europos vertybių tyrime. Šiuose tyrimuose tiek sovietmečio apskritai, tiek politinio, socialinio, ekonominio jo aspektų vertinimai tirti pateikiant tyrėjų suformuluotus atsakymų variantus, kuriuose „buvusi sovietinė sistema“ arba jos aspektai įvardinti gana abstrakčiai, neišskleidžiant jų turinio ir neįvardijant visų žmonių šioms sampratoms teikiamų reikšmių. Žiniaskaidos ir politikos diskursuose šiuose tyrimuose nustatyti teigiami požiūriai į sovietmetį neretai interpretuoti kaip „sovietinės praeities ilgesys“ ir vertinti neigiamai. Ir Lietuvoje, ir kitose pokomunistinėse šalyse atlikti minėti kokybiniai komunistinio laikotarpio nostalgijos tyrimai atskleidė požiūrių į komunistinę praeitį įvairovę ir nevienareikšmiškumą, konkretumą ir dinamiškumą, taip pat ir nostalgijos bei komunistinio laikotarpio atminties conceptualizavimo ir empirinio tyrimo sudėtingumą. Ši situacija skatina giliau ir konkrečiau pažvelgti tiek į sovietmečio nostalgijos, tiek į visos sovietmečio atminties reiškinius, detaliau ir labiau diferencijuotai tiriant ir kiekybinius šių reiškinių aspektus, kurių neatskleidžia kokybiniai tyrimai.

¹ Šių tyrimų rezultatai skelbiami tęsiniame leidinyje: *Studies in Public Policy*, Glasgow: University of Strathclyde, kuris leidžiamas nuo 1992 metų.

Šiame straipsnyje, remiantis kiekybinio tyrimo duomenimis², siekiama detaliau panagrinėti Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje³ vyraujančią sovietinės praeities interpretacijų spektrą bei kai kuriuos subjektyvius ir socialinius-demografinius jų raiškos kontekstus. Daugiausia dėmesio skiriama teigiamiems sovietmečio vertinimams ir jų dabarties kontekstams, juos interpretuojant nostalgijos teorijų ir tyrimų kontekste. Siekiama parodyti sovietmečio atminties ambivalentiškumą: neigiamai vertindami politinius buvusios totalitarinės sistemos aspektus, žmonės tuo pat metu teigiamai vertina kai kuriuos sovietmečio kasdienybės reiškinius, atskirdami juos nuo politinės sistemos vertinimų ir traktuodami kaip „nepolitinius“. Vyraujančių sovietmečio interpretacijų ryšiai su požiūriais į dabarties visuomenę atskleidžia nostalgijos ir kitų teigiamų sovietmečio vertinimų raiškos konkretumą ir politinį „nepavojingumą: jie reiškiami nesilgint buvusios santvarkos ir nemažu laipsniu išreiškia nostalgijai būdingą „nepolitinių“ turinį – suvokdami ir priimdami sovietinės praeities negrįžtamumą, per teigiamus kai kurių sovietmečio kasdienybės reiškinių vertinimus žmonės projektuoja į praeitį tuos savijautos bruožus, kurių pasigenda dabartyje, išreiškia nepasitenkinimą

kai kuriais dabarties aspektais bei jų kritišką, asmeninio identiteto tęstinumo poreikius ar protestą prieš vienareikšmius sovietmečio vertinimus politiniame diskurse, kartu pripažindami ir demokratijos pranašumus bei neigiamai vertindami daugumą esminių buvusios visuomenės aspektų.

Nostalgijos samprata ir pokomunistinės nostalgijos bruožai

Nostalgijos tyrėjai pabrėžia jos konceptualizavimo ir empirinio identifikavimo sudėtingumą. Diskutuojama, ar visi teigiami praeities vertinimai, lyginant su neigiamai vertinama dabartimi, yra nostalgiški, ar tai specifinis reiškinys, turintis savo logiką ir specifinius raiškos būdus. Dabartiniuose nostalgijos tyrimuose vyrauja pastarasis požiūris. Pavyzdžiui, nostalgija gali būti apibūdinama kaip jau nebeegzistuojančio laiko ir vietos ilgesys, susijęs su romantiškai nuspalvintais praradimo, negrįžtamumo, netekties jausmais (Klumbytė 2009; 97). Visuomenėje ji reiškia per socialines praktikas ir kultūros artefaktus (Klumbytė 2009; 97; Nadkarni, Shevchenko 2004; Boyer 2010). Nostalgijos raiška socialinio tyrimo situacijoje taip pat gali būti apibūdinama kaip diskursyvi socialinė praktika, perteikiama sąveikoje su diskursyviais ir socialiniais kon-

² Tyrimą Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto užsakyму atliko rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“. Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje“.

³ Kolektyvinė, arba komunikacinė, atmintis čia suprantama pagal Janą Assmaną, kaip dabar gyvenančių kartų bendros patirties atmintis, artikuliuojama ir perduodama neorganizuotoje neformalioje kasdienėje komunikacijoje (Assmann 2008;117). Pažymėtina, kad šiuolaikinėse atminties praktikose jos raiškos formos ir metodai yra susiję su kultūros formomis reiškia kultūrine atmintimi, todėl kultūrinė ir kolektyvinė atmintis gali būti griežtai atskiriamos tik teorinėje plotmėje.

tekstais, siekiant išreikšti tam tikrą socialinį ar asmeninį poreikį ar poziciją. Tyrėjai parodo ir nostalgijos empirinio identifikavimo sudėtingumą, skirties tarp nostalgikų ir nenostalgikų vertinimų ambivalentiškumą, taip pat jos universalumą (tai ne tik pokomunistinės visuomenės bruožas), kaitą, objektų ir raiškos būdų įvairovę ir konkretumą (Boyer 2010; Todorova 2010; Nadkarni 2010; Gille 2010).

Nostalgija visuomet atsiranda pokyčių sąlygomis ir yra būdas susieti dabartį su jau išnykusia praeitimi, tęstinumo ir pertrūkių patirčių derinimo tiek visuomenių, tiek individo lygmeniu būdas. Todėl nostalgijos tyrėjai atkreipia dėmesį į jos universalumą sparčiai kintančiose dabarties visuomenėse. Kaip ir visa visuomenės atmintis, nostalgija išreiškia dabarties poreikius; jos skiriamasis bruožas yra tas, kad per ją išreiškiamas nepasitenkinimas dabartimi: joje „pirmenybės teikimas utopinei praeičiai yra naudojamas kaip būdas išreikšti nepasitenkinimą dabartimi“ (Atia, Davis 2011; 181). Šiuo aspektu nostalgiką patirtį apibūdintų dvigubos stokos jausmas: patiriamos dabarties netobulumo, nepakankamumo ir nuolatinio idealios, bet nesugražinamos praeities praradimo (Atia, Davies 2011; 181). Bet ir universali nostalgija reiškia kaip kultūrinė ar socialinė praktika konkrečiuose dabarties politiniuose, kultūriniuose, socialiniuose kontekstuose; be to, kaip tik dabarties kontekstai nostalgijos raiškoje dažnai yra patys svarbiausi, per nostalgiją žmonės visų pirma teikia prasmę dabarčiai. (Boyer 2010; 22–25). Pastarojo

meto tyrimuose kritikuojama S. Boym „atkuriamosios nostalgijos“ samprata (Boym 2001; 49–50): parodoma, kad nostalgija yra visuomet reflektvyvi ir jos subjektai visuomet suvokia praeities negrįžtamumą (Nadkarni, Shevchenko 2004; Boyer 2010).

Maria Todorova, Maya Nadkarni ir kiti nostalgijos tyrėjai atkreipia dėmesį į komunistinio laikotarpio atminties pokomunistinėse visuomenėse ambivalentiškumą: žmonės ilgisi ne visos komunistinės praeities ir, teigiamai vertindami kai kuriuos jos aspektus, tuo pačiu metu primena kaip neigiamus kitus aspektus. Pasak M. Todorovos, „kai žmonės prisimena „gerąją socialistinę praeitį“, jie neneigia korupcijos, prekių trūkumo, eilių ir nuolatinio valstybės kišimosi ir pažeidimų; jie veikiau pasirinko pabrėžti kitus aspektus: ekonominį saugumą, visišką užimtumą, universalią sveikatos apsaugą ir švietimą“ (Todorova 2010; 5). Maya Nadkarni taip pat parodo, kad, pavyzdžiui, pasisakydami už Kadarą paminklo atkūrimą, Vengrijos gyventojai nenori susigrąžinti politinės santvarkos, o ilgisi to laiko kasdienybės praktikų (Nadkarni 2010). Estų antropologė Ene Kõresaar biografiniuose sovietmečio atminties tyrimuose taip pat nustatė, kad žmonės skiria politinį ir kasdienybės aspektus ir juos skirtingai vertina (Kõresaar 2004; 39). Panašūs vertinimų skirtumai nustatyti ir Lietuvoje atliktuose kiekybiniuose požiūrių į sovietinę praeitį tyrimuose: pavyzdžiui, 2005 metais atliktame Europos vertybių tyrime vertindami sovietinę sistemą net 32 proc. Lietuvos gyventojų⁴ ją vertino

⁴ 2005 metais „Baltijos tyrimų“ atliktame Europos vertybių tyrime pagal dešimties balų skalę, kurioje 1 reiškia „labai bloga“, o 10 – „labai gera“. 32 % respondentų įvertino komunistinę sistemą 7 ir daugiau balų,

teigiamai, dar 22 proc. – vidutiniškai. Tuo tarpu į klausimą, ar pritartų buvusios komunistinės politinės sistemos atkūrimui, tai pačiais 2005 metais teigiamai atsakė tik 8 procentai Lietuvos gyventojų (visiškai pritarė 2 proc., šiek tiek pritarė – 6 proc. (Rose 2005;19). Šį prieštaravimą paaiškintų minėtas požiūrių į sovietinę praeitį ambivalentiškumas: atsižvelgiant į mažą dalį žmonių, kurie pritartų politinės sistemos atkūrimui, tikėtina, kad Europos vertybių tyrime teigiamai įvertinę sovietinę sistemą žmonės taip vertino selektyviai pasirinktus „nepolitinius“ to laiko kasdienybės ekonominius ir socialinius aspektus, tuo pat metu atskirdami ir vertindami neigiamai totalitarinę politinę sistemą. Tai rodo, kad ir kiekybiniuose tyrimuose reikėtų atsižvelgti į sovietmečio atminties raiškos sudėtingumą – selektyvumą, ambivalentiškumą, įvairovę bei kontekstualumą ir tirti sovietmečio atmintį detaliau ir įvairiapusiškiau.

Nostalgijos ambivalentiškumas susijęs su kitu būdingu pokomunistinės nostalgijos bruožu – jos tariamu nepolitiškumu. M. Nadkarni ir O. Shevchenko tyrimai parodė ne tik pokomunistinės nostalgijos formų ir praktikų kintamumą ir įvairovę, bet ir šio reiškinio ryšio su dabartimi sudėtingumą ir jo politiškumo/ apolitiškumo dviprasmiškumą (Nadkarni, Shevchenko 2004). Kaip tik tariamas kasdienybės „nepolitiškumas“ leidžia žmonėms nostalgikišką socializmo kasdienybės atmintį nekonfliktiškai derinti

su politinio diskurso vertinimais (Nadkarni, Shevchenko 2004; Nadkarni 2010). M. Nadkarni atkreipia dėmesį, kad „nepolitinėje“ nostalgijoje atsispindintis tariamas kasdienybės apolitiškumas yra sukonstruotas socializmo laikotarpio politinio subjektyvumo, kuriame kasdienybė suvokta kaip nepolitinė: „nostalgijos objektuose ir praktikoje išivaizduojamas griežtai apolitiškas kasdienybės pasaulis pats buvo buvusio režimo produktas, kur griežtas privačios sferos ir viešojo politikos pasaulio atskyrimas buvo būtina vėlyvojo socializmo politinio subjektyvumo sąlyga“ (Nadkarni 2010; 192). Režimui šio atskyrimo reikėjo tam, kad žmonių nedomintų politinė sfera. Pokomunistinė nostalgija šio atskyrimo kultūrinę logiką paveldėjo iš praeities (ten pat; 203). Todėl kasdienybės nostalgijoje praeities objektai traktuojami be jų politinės ar ideologinės reikšmės, ir tai daro nostalgiją „naudingą“ dabarties kontekstuose, leidžiančią „nekalbėti apie praeitį apie ją kalbant“ (Nadkarni 2010; 205). Šis komunistinio laikotarpio nostalgijos depolitizavimas atlieka svarbias funkcijas dabartyje, nes jis suteikė žmonėms „asmeninės patirties politiką, kuri leido dabarties nusivylimų ir nesaugumų kritiką“, „pasiūlė vieną iš „saugių“ kalbėjimo apie praeities erą diskursų ir, atsisakydama būti politizuota, nostalgija pasiūlė galingą įrankį struktūrinti individualiems ir kolektyviniams identitetams, kurie būtų neįmanomi aštriai poliarizuotame Vengrijos politiniame

t.y. kaip gerą ir labai gerą, 22 %- vertino šią sistemą kaip vidutinę (5 ir 6 balais) ir tik 31 % manė, kad ši sistema buvo „bloga“ ar „labai bloga“ (įvertino 4 balais ir mažiau). 15 % respondentų neturėjo nuomonės šiuo klausimu. (www.delfi.lt, 2006 m. sausio 4 d.).

ir kultūriniam klimatai“ (Nadkarni 2010; 205).

Apibendrinant daugelį nostalgijos tyrimų, nostalgija apibūdinama kaip universali, „daugiabalsė“ (reiškiamą objektų ir formų įvairove), dinamiška, susijusi su identitetais ir socialinėmis skirtimis, dabarties socialine realybe ir ateities projektais (Boyer 2010; 19–26; Gille 2010; 278–83); neretai ji išreiškia pasipriešinimą įvairiems dabarties aspektams (dominuojantiems diskursams, politiniams tikslams, vertinimams, identiteto politikai) (Boyer 2010; 22–5).

Šiame straipsnyje, nagrinėjant sovietinės praeities interpretacijas Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje, remiamasi reprezentatyvaus kiekybinio sociologinio tyrimo duomenimis; kai kurios duomenų interpretacijos tikslinamos remiantis fokusuotų grupinių diskusijų medžiaga. Tyrime siekta nustatyti gyventojų kolektyvinėje atmintyje vyraujančių sovietinės praeities interpretacijų spektrą bei kai kuriuos jų kontekstus dabarties visuomenėje, patikslinant ir praplečiant kiekybiniuose tyrimuose iki šiol tirtų aspektų spektrą. Duomenų interpretacijoje daugiausia dėmesio skiriama teigiamiems sovietmečio vertinimams ir jų dabarties kontekstams, juos interpretuojant nostalgijos teorijų ir tyrimų kontekste. Siekiama nustatyti, su kokiais socialiniais-demografiniais ir subjektyviais (demokratiškos permainų vertinimo ir pan.) dabarties kontekstais susiję sovietmečio vertinimai. Nors teigiami požiūriai į sovietmetį apima platesnes negu nostalgija ryšio su praeitimi formas, taip pat kiekybiniame tyrime sunkiau identifikuoti sovietmečio nostalgiją kaip specifinį reiškinį

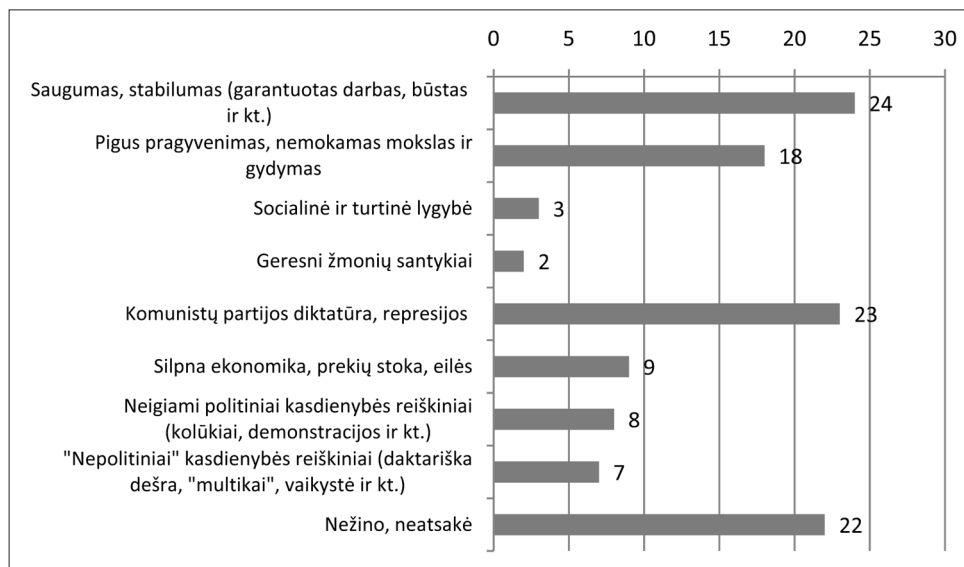
su savo logika ir emociniais atspalviais, kiekybinis tyrimas leidžia patikslinti bei patikrinti kai kuriuos kokybiniuose nostalgijos tyrimuose nustatytus teigiamų sovietmečio interpretacijų (kurių dalį sudaro ir nostalgija) socialinius, ekonominius ir subjektyvius kontekstus. Kiekybiniame tyrime sovietmečio atmintis daugiausia tirta atvirais klausimais, iš anksto nepateikiant galimų atsakymų variantų.

Sovietmečio interpretacijos Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje

Gyventojų kolektyvinėje atmintyje vyraujančių sovietmečio interpretacijų temų ir aspektų spektrą atskleidžia žmonių atsakymai į atvirą, vertybiškai neutraliai suformuluotą tyrimo klausimą apie sovietmečio keliamas asociacijas (1 pav.).

Atsakymuose į klausimą apie sovietmečio keliamas asociacijas išvardintų temų spektras ir jų statistinis pasiskirstymas patvirtina tiek nostalgijos tyrimuose išryškėjusį sovietmečio atminties ambivalentiškumą, daugelis tyrėjų laiko būdingu pokomunistinių šalių atminties bruožu (Todorova 2010; 6), tiek sovietinės sistemos politinių bei kasdienybės aspektų dalinį atskyrimą ir skirtingą vertinimą žmonių atmintyje. Vengdami konflikto su politiniu diskursu, žmonės atskiria ir nemaža dalimi skirtingai vertina kasdienybės ir politinę sritį. Ambivalentiškumą patvirtina ir tai, kad dažnai neigiami ir teigiami aspektai įvardijami to paties žmogaus atsakymuose.

Tarp neigiamai vertinamų žmonių įvardintų sovietmečio aspektų vyrauja politiniai ir dalis kasdienybės aspektų (prekių stoka ir

1 pav. **Sovietinio laikotarpio apibūdinimai, asociacijos**
(atviras klausimas, proc., visi gyventojai, N =1008).

Klausimas: *Su kuo jums labiausiai asocijuojasi sovietinis laikotarpis?*

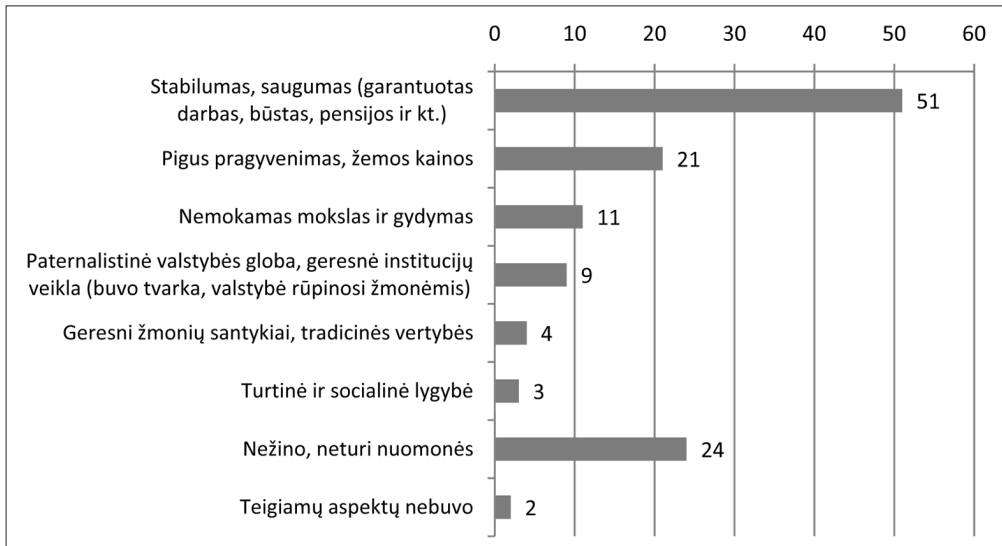
pan.), tarp vertinamų teigiamai – selektyviai pasirinkti konkretūs „nepolitiniai“ ekonominiai ir socialiniai aspektai, įvardijami žmonių savijautos sovietmečio kasdienybėje, jų gyvenimo patirčių plotmėje. Teigiamų ir neigiamų vertinimų kiekis kolektyvinėje atmintyje pasiskirsto beveik vienodai, bet šiek tiek vyrauja teigiami vertinimai: jie sudaro 46 proc. tuo tarpu neigiami vertinimai – 40 proc. visų sovietmečio keliamų asociacijų. Dar 7 proc. sudaro vertybiškai neutralios asociacijos, kuriose esama „nepolitinės“ nostalgijos atspalvių; šių atspalvių esama ir dalyje teigiamų sovietmečio asociacijų. Penktadalis apklaustųjų – 22 proc. pasirinko atsakymą „nežinau“; tai gali atspindėti ir tam tikrą vyraujančio viešojo sovietmečio atminties diskurso kaitą, kuriame šis laikotarpis taip

pat jau nėra vertinamas vienareikšmiai neigiamai.

Teigiamų ir neigiamų sovietmečio vertinimų turinį patikslina žmonių atsakymai į konkretesnius klausimus apie teigiamus ir neigiamus gyvenimo šiuo laikotarpiu aspektus. Jie taip pat suformuluoti atsakant į atvirus klausimus (2 ir 3 pav.). Jie dar labiau išryškina sovietmečio atminties ambivalentiškumą, neigiamai vertinant politinius ir dalį ekonominių aspektų, teigiamai – „nepolitinės“ kasdienybės aspektus.

Teigiamus sovietmečio aspektus žmonės įvardija „nepolitinės“ kasdienybės lygmeniu, nors klausimo formulavime minėtas ir politinis aspektas (komunistinė sistema). Kaip ir nostalgijoje, šiuose vertinimuose iš dalies pratęsiama sovietmečio politinio su-

2 pav. **Teigiamų sovietmečio gyvenimo aspektų įvardijimai gyventojų kolektyvinėje atmintyje (atviras klausimas, proc., visi gyventojai).**

Klausimas: *Žiūrint iš dabarties perspektyvos, kokias teigiamas gyvenimo sovietiniu laikotarpiu (buvusioje komunistinėje sistemoje) puses galėtumėte įvardinti?*

bjektyvumo (politinės ir kasdienybės sferos įsivaizdavimo kaip nesusijusių) logika; toks tariamas vertinimų apolitiškumas leidžia įvardinti teigiamus požiūrius be įtampos su vyraujančiu diskursu. Atsakymų formulavimuose pasitaikančiais būdvardžiais „geresni, draugiškesni žmonių santykiai“, „geresnė tvarka“ ir pan. tiesiogiai įvardijamas palyginimas su dabartimi.

Žmonių atmintyje teigiamai vertinamų sovietmečio reiškinių (nors tik dalis šių vertinimų turi emocinių nostalgijos atspalvių) turiniui būdinga tai, kad jis išreiškia būdingiausias pokomunistinės nostalgijos tyrimuose nustatytas šios nostalgijos idėjas, temas ir jausenas. Kokybiniuose pokomunistinės nostalgijos tyrimuose nustatyta,

kad žmonės ilgisi ne pačios komunistinio laikotarpio realybės, bet praeityje ją struktūravusių idėjų ir fantazijų, vilčių, diskursų ir jausmų, kuriuos projektuodami į komunistinę praeitį jie teikia prasmę dabarties patirtims (Nadkarni, Shevchenko 2004;493; Kraniauskienė 2013; Šutinienė 2013).

Kaip nustatyta daugelyje pokomunistinės nostalgijos tyrimų, pokomunistinio nesaugumo kontekstuose ilgamasi saugumo, stabilumo ir gerovės, taip pat jaučiamas ir išreiškiamas specifinių socialumo formų ir įprasto kultūrinio gyvenimo praradimas (Todorova 2010:7); tokį pat turinį išreiškia ir šiame tyrime Lietuvos gyventojų įvardijami teigiami sovietmečio gyvenimo reiškiniai. Pasak M. Nadkarni, „Dabarties nesaugumo

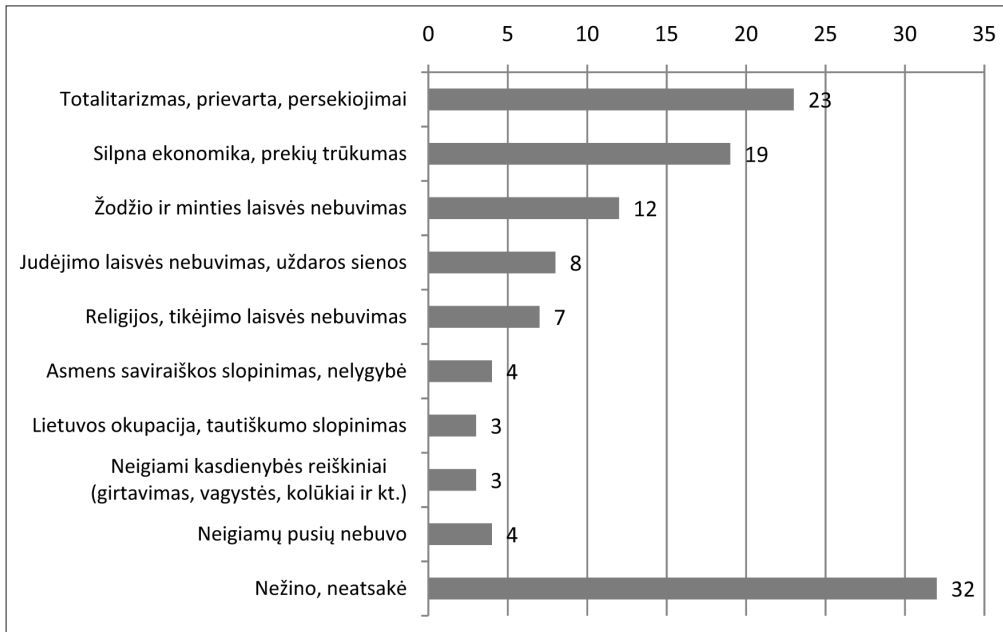
kontekstuose žmonės nori prisiminti praeitį kaip saugią ir vaikišką: laikus, kai žmonės jautėsi saugomi paternalistinės valstybės globos, o elementarus pragyvenimo lygis atrodė užtikrintas“ (Nadkarni 2010; 203). Šis saugaus, stabilaus gyvenimo, paternalistinės valstybės globos ilgesys pokomunistinėje nostalgijoje reiškiamas labai įvairiomis nostalgijos formomis – kaip suplanuoto gyvenimo scenarijaus, įprasto *habitus*, tradicinių socialumo formų, „paprasto“ ramaus gyvenimo ir užtikrinto minimalaus pragyvenimo ilgesys (Kraniauskienė 2013; Nadkarni, Shevchenko 2004).

Gyventojų kolektyvinėje atmintyje būtent „saugaus ir aprūpinto“ gyvenimo, stabilumo, paternalistinės valstybės globos ilgesys vyrauja kiekybiškai ir didžiausiu laipsniu struktūrina teigiamus sovietmečio vertinimus (2 pav.). Tad teigiami požiūriai į sovietmetį didžiausiu laipsniu išreiškia tiek pokomunistinės visuomenės transformacijų ir rinkos ekonomikos bei pliuralizmo, tiek universalesnių modernizacijos ir globalizacijos procesų sąlygotą, A. Giddenso terminu, „ontologinio nesaugumo“ kontekstus ir jausenas. Labiausiai žmonės pasigenda ekonominio stabilumo ir saugumo: daugiau negu pusė gyventojų teigiamus gyvenimo sovietmečiu aspektus sieja su saugumo, stabilumo jausmu dėl garantuoto aprūpinimo darbu, būstu, pensijomis: būdingi įvardijimai „visi turėjo darbą“, „valstybė aprūpindavo butais“, „garantuota pensija“, „nebuvo bedarbių“, „jaunimas gaudavo darbą pagal paskyrimą“ ir pan. Taip pat, „pamiršdami“ trūkumus ir eiles, dar 34 proc. apklaustųjų selektyviai prisimena santykinai garantuo-

tą pragyvenimą, išryškindami tiek žemas prekių ir pasaugų kainas, tiek nemokamą mokslą ir gydymą („pigus pragyvenimas“, „pigus transportas, elektra, benzinas“, „nemokamas būstas“, „nebuvo skurdo“, „nemokamas mokslas“, „nemokamas gydymas, sanatorijos“ ir kt.). Dar 9 proc. tiesiogiai įvardija valstybės globos jausmą („buvo kam pasiskusti“, „valstybė rūpinosi žmonėmis“, „paprasciau gyventi“).

Be šių saugumą ir stabilumą išryškinančių aspektų, šiuose požiūriuose reiškiamas ir neigiamas dabarties individualizacijos ir susvetimėjimo patirčių suvokimo kontekstus atspindinčių sovietmečio socialumo formų ir lygybės, ypač turtinės, ilgesys. Tad teigiami sovietmečio vertinimai, kaip ir nostalgija, išreiškia žmonių dabarties sunkumą ir problemų patirtis, selektyviai išryškinant utopinės „sovietinės praeities“ reiškinius, susijusius su suvokiamomis kaip problemiškos dabarties patirtimis. Tarp žmonių įvardintų teigiamų sovietmečio gyvenimo aspektų tik „lygybę“ dalinai galima sieti su socializmu kaip visuomenės forma, kitas jausenas ir aspektus, net „valstybės globos jausmą“ žmonės pateikia kaip „nepolitinius“ vėlyvojo sovietmečio kasdienybės reiškinius, tariamai nesusijusius su politine santvarka. Tarp žmonių įvardijamų neigiamų gyvenimo sovietmečiu aspektų (3 pav.) vyrauja ne kasdienybės, o politinės sistemos aspektai, įvardijami labiau apibendrinta ir artimesne vyraujančiam diskursui kalba.

Neigiamuose požiūriuose labiausiai pabrėžiama totalitarinė prievarta, kuri vienareikšmiai smerkiama ir vyraujančiame viešajame diskurse; šioje kategorijoje įvar-

3 pav. Neigiamų sovietmečio aspektų suvokimai gyventojų kolektyvinėje atmintyje (atviras klausimas, proc., visi gyventojai).

Klausimas: *Žiūrint iš dabarties perspektyvos, kokias neigiamas gyvenimo sovietiniu laikotarpiu (buvusioje komunistinėje sistemoje) puses galėtumėte įvardinti?*

dijama Komunistų partijos vienvaldystė ir nebaudžiamumas, ideologinė prievarta, kitaminčių persekiojimai, represijos, tremtys, melas, baimės atmosfera, KGB veikla ir kt. Kitų neigiamai vertinamų sovietinės politinės sistemos aspektų turinį sudaro konkrečių demokratinių teisių ir laisvių nebuvimo įvardijimai – tad sovietmečio totalitarizmas nemaža dalimi prisimenamas ir suvokiamas kaip neigiamas dabarties demokratijos atspindys, jos stoka; tai parodo ne tik teigiamų, bet ir neigiamų sovietmečio vertinimų ryšį su žmonių dabarties patirtimis ir suvoki-

Tarp neigiamų sovietmečio kasdienybės reiškinų žmonės dažniausiai prisimena silpną ekonomiką bei prekių trūkumą (19 proc.); kiti neigiamai vertinami kasdienybės reiškiniai (tarp jų vardijami: „blatas“, kolūkiai, alkoholizmas, korupcija, priverstinė tarnyba kariuomenėje, priverstinis darbas, vagystės, nemandagumas, nepasitikėjimas, privalomi mitingai ir kt.) čia sudaro nedidelę dalį – 3 proc. Neigiamų kasdienybės aspektų įvardijimai taip pat liudija sovietmečio atminties ambivalentiškumą – įvardindami kaip sovietmečio privalumą žemas prekių ir paslaugų kainas ir valstybės užtikrintas

lengvesnes pragyvenimo galimybes, žmonės neneigia ir silpnos ekonomikos, prekių trūkumo bei eilių. Ambivalentiškų požiūrių vyravimą patvirtina ir tai, kad tik 4 proc. apklaustųjų linkę prisiminti tik teigiamas gyvenimo sovietmečiu puses. Beveik trečdalis (32 proc.) pasirinko atsakymą *nežinau*. Tarp jų daugumą (61 proc.) sudaro žmonės, neprisimenantys šio laikotarpio - jaunimas iki 29 metų; tarp 30-49 metų amžiaus žmonių sovietmečio nežino ar neturi apie jį nuomonės 29 proc., tarp 50 metų ir vyresnių žmonių – 19 proc.

Sovietmečio atminties ambivalentiškumą ir teigiamų vertinimų politinį „nepavojingumą“ patvirtina ir fokusuotų grupinių diskusijų medžiaga. Tiek vyresniųjų (51 metų ir vyresnių), tiek jaunimo grupinių diskusijų dalyviai lygiagrečiai įvardija ir teigiamus, ir neigiamus sovietmečio aspektus. Vertinimai – „tada buvo geriau“ – netaikomi visai sovietmečio visuomenei, o konkreitiems reiškiniams, suvokiant nostalgios atminties selektyvumą, kaip šiuose tipiškuose pavyzdžiuose:

„Buvo tuščios parduotuvės. Prie dešrelių reikėjo valandą stovėti, baldų neįmanoma buvo nusipirkti. Bet žmonės buvo draugiškesni, atviresni, dabar labai užsidarę. Buvo labai stiprios profsajungos. Buvo kam pasiskųsti. (58 m. mokytoja). Kaip pensininkui, tai geriau būtų gyventi Tarybų Lietuvoj. O jeigu darbingas dar būčiau, tai dabar įdomiau gyventi būtų, daugiau pasiekti galima (63 m. pensininkas).

Hipotetiškai svarstydami „sugrįžimo“ į sovietmetį galimybę, žmonės nenorėtų „sugrąžinti“ visos sovietinės sistemos, o tik pavienius jos aspektus, suvokdami teigiamų

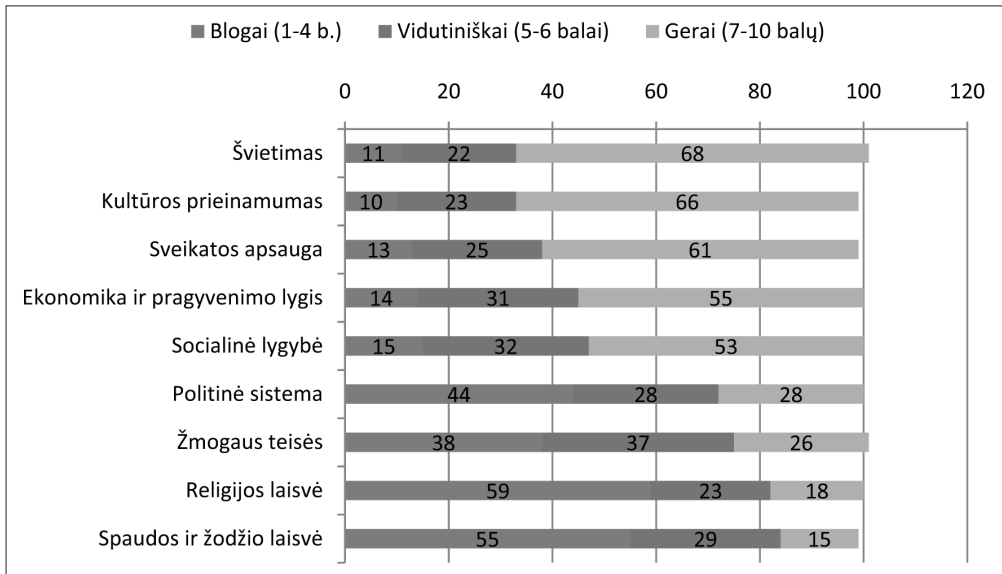
vertinimų selektyvumą: anot vieno diskusijos dalyvio „Pasiimti keletą dalykų iš ten ir sudėti su dabartimi“. Tipiškas požiūris į „sugrįžimą“ vyresniųjų grupėje yra „ir taip, ir ne“, įvardijant ambivalentiškus vertinimus ir teikiant pirmenybę dabarčiai:

„Ir taip ir ne. Iš vienos pusės, būtų užtikrintas, kad gausi pensiją ir iš jos pragyvensi. Iš kitos pusės – gyvenimas eina į priekį, ir palyginus kaip Lietuva atrodė tada ir kaip atrodo dabar, tai labai didelis skirtumas. Ir autobusai, ir troleibusai, ir keliai, ir miestų išvaizda, viskas atrodo daug geriau. (61 m. mokytojas).

Suvokiamas ir nostalgikų teigiamų vertinimų („visus aprūpindavo butais“ ir pan.) utopiškumas – žmonės prisimena ir „aprūpinimo“ butais, darbu, kelialapiais sunkumus, prekių ir paslaugų stoką, „blatą“ ir panašius reiškinius: „Buvau mokytojas, tai buto negavau, kelialapių negaudavau, buvau vargšas mokytojas“ (61 m. mokytojas).

Tad per teigiamą sovietmečio atmintį žmonės išreiškia dabarties „ontologinio nesaugumo“, susvetimėjimo jausenas, „perkeldami“ jas į selektyviai pasirinktų konkrečių sovietmečio aspektų teigiamus vertinimus ir nostalgiją, bet kartu suvokia ir savo požiūrių selektyvumą bei utopiškumą, pripažindami ir neigiamus sovietmečio aspektus, ir teigiamus, – dabarties bei nereikšdami noro „sugrąžinti“ šią praeitį. Tai rodo požiūrių į „sovietmečio nostalgiją“ kaip „pavojingą jausmą“, atspindinčio nepritapimą dabartyje ir retrogradišką norą „sugrąžinti“ sovietinę praeitį, nepagrįstumą.

Požiūriai į sovietmetį tirti remiantis ir uždaru klausimu, prašant įvertinti įvardintus sovietinės sistemos aspektus. Atsaky-

4 pav. Sovietinės sistemos aspektų vertinimai

(proc., vertinimai 10 balų skalėje, kur 1 – labai blogas/a, 10 – labai geras/a).

Klausimas: *Kaip vertinate šiuos gyvenimo buvusioje sovietinėje sistemoje aspektus?*

muose į uždarą klausimą taip pat išryškėjo sovietmečio atminties ambivalentiškumas – politinių ir „nepolitinių“ sovietinės sistemos aspektų atskyrimas ir priešingas vertinimas (4 pav.).

Bet abstrakčiai įvardintų sovietinės sistemos aspektų vertinimų struktūroje beveik neatsispindi žmonėms aktualiausias turinys – stabilumą, saugumą, pigaus pragyvenimo galimybes atspindintys sovietmečio kasdienybės aspektai. Galbūt todėl žmonės geriausiai įvertino tuos aspektus, kurie labiausiai susiję su jiems aktualiais (įvardintais atsakant į atvirus klausimus) reiškiniais (nemokamu mokslu ir gydymu) – švietimą, sveikatos apsaugą. O su žmonių dažniausiai vardintais teigiamais sovietmečio reiškiniais – aprūpinimu darbu, būstu, pensijomis,

pigiu pragyvenimu susijęs aspektas – *ekonomika ir pragyvenimo lygis* – įvertintas šiek tiek blogiau.

Tarp labai teigiamai vertinamų sovietmečio aspektų yra ir aspektas, kurio jie neminėjo atsakydami į atvirus klausimus, – *kultūros prieinamumas*. Tai rodo ir tyrėjų galimybes sukonstruoti „sovietmečio nostalgiją“ apklausose, pateikiant vertinti žmonėms mažai aktualius, bet dėl įvairių priežasčių vertinamus teigiamai sovietmečio aspektus. Politinių sovietinės sistemos aspektų neigiamų vertinimų struktūra nuo žmonių įvardintų politinių aspektų vertinimų skiriasi mažiau. Tad labiau apibendrintai įvardintus sovietinės sistemos aspektus žmonės vertina kitaip, negu konkrečius jų pasirinktus reiškinius ir aspektus. Tai patvirtina žmonėms aktualių

sovietmečio vertinimų, ypač teigiamų (tarp jų ir nostalgijos), selektyvumą ir konkretumą: žmonės teigiamai prisimena ir vertina jų konkrečius įvairių gyvenimo sričių aspektus, bet neperkelia šių vertinimų visai sistemai ar jos sritims (ekonomikos, sveikatos apsaugos ir kt.).

Sovietmečio atmintis ir dabarties kontekstai

Demokratinų permainų vertinimai ir politinės pažiūros kaip požiūrių į sovietmetį veiksniai

Kolektyvinė atmintis visų pirma išreiškia dabarties kontekstus – poreikius, tikslus, vertybes. Tyrimo duomenys leidžia patikslinti tiek kai kurių subjektyvių požiūrių į dabarties visuomenę, tiek „objektyvių“ socialinės-demografinės padėties kontekstų įtakas sovietmečio vertinimams.

Remiantis prielaida, kuria grindžiami ir sovietmečio nostalgijos kaip „blogos atminties“ – nepritapimo dabarties demokratinėje visuomenėje simptomo – vertinimai, teigiami požiūriai į sovietmetį turėtų būti susiję su nepasitenkinimu dabarties permainų rezultatais, ir atvirkščiai. Tyrimo rezultatai rodo esant bendrą ryšio tarp pasitenkinimo demokratinėse transformacijų rezultatais ir požiūrių į sovietinę praeitį tendenciją, bet šis ryšys nėra stiprus ir galioja tik daliai sovietmečio vertinimų.

Apibendrintas dabarties permainų vertinimo rodiklis – pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje – iš dalies susijęs ir su teigiamais, ir su neigiamais požiūriais į sovietmetį, įvardintais atsakant į atvirus

klausimus: tarp patenkintų ir greičiau patenkintų demokratijos veikimu Lietuvoje kiek mažiau įvardijančių tokius teigiamus sovietmečio reiškinius kaip garantuotas darbas, būstas, valstybės globos jausmas, pigus pragyvenimas, taip pat kiek daugiau šių žmonių tarp neigiamų aspektų mini totalitarinę prievartą, politinių laisvių nebuvimą. Tuo tarpu nepatenkinti ir greičiau nepatenkinti demokratijos veikimu Lietuvoje žmonės kiek dažniau įvardija minėtus teigiamus sovietmečio aspektus („valstybės globos“, „stabilumo“, „užtikrinto pragyvenimo“ ir kt.), kiek rečiau – neigiamus (bet žodžio, religijos, judėjimo laisvių nebuvimą vienodai vertina visi apklaustieji).

Įvardintų apibendrintai (uždaru klausimu) sovietinės sistemos aspektų vertinimų ryšiai su pasitenkinimu demokratijos veikimu Lietuvoje rodo, kad pasitenkinimas demokratijos veikimu labiau susijęs su tik su politinių sovietmečio aspektų vertinimais. Su pasitenkinimu demokratijos veikimu Lietuvoje statistiškai reikšmingai nesusiję vertinimai tokių „nepolitinių“ sovietinės kasdienybės sričių, kaip *sovietmečio ekonomika ir pragyvenimo lygmuo, sveikatos ir švietimo sistemos*. Šis rodiklis susijęs tik su minėtais žmonių įvardintų konkrečių kasdienybės reiškinių, atitinkančių tipišką nostalgijos turinį („valstybės globos“, „stabilumo“, „užtikrinto pragyvenimo“ ir kt.) vertinimais; tai dar sykį patvirtina teigiamų požiūrių į sovietmetį ir nostalgijos konkretumą ir selektyvumą – neigiamas dabarties jausenas žmonės „perkelia“ į teigiamą konkrečių sovietmečio reiškinių, o ne visos visuomenės ar jos sistemų atmintį. Politinius sovietme-

čio aspektus – *politinę sistemą, socialinę lygybę, spaudos laisvę* – geriau vertina žmonės, kurie nepatenkinti demokratijos veikimu dabartinėje Lietuvoje; šie požiūriai iš dalies gali išreikšti protestą prieš dabarties politinį diskursą (ir jį kuriančius politinius elitus), kuriame kaip tik šie sovietmečio aspektai vertinami neigiamai. Geresni tiek sovietinės sistemos politinių aspektų, tiek minėtų tipišką nostalgijos turinį išreiškiančių saugumo, pigaus pragyvenimo ir panašių aspektų vertinimai tarp „nepatenkintųjų“ demokratijos veikimu iš dalies patvirtina kokybiniuose nostalgijos tyrimuose nustatytus sovietmečio nostalgijos ryšius su „marginalizuotųjų“ jausenomis ir kontekstais: per dabarties kaip nuosmukio suvokimą individai išreiškia savo jausenas ir santykį su socialine aplinka bei politine bendruomene; šis santykis yra marginalizuotųjų santykis (Klumbytė 2009; 104). Bet, kaip minėta, šie ryšiai yra silpni ir daliniai.

Panašias tendencijas atskleidžia ir įvairių dabartinės ir sovietinės sistemos aspektų vertinimų savitarpio sąryšiai. Ieškant teigiamų sovietmečio vertinimų ryšio su tų pačių dabarties aspektų vertinimais, siekta identifikuoti sovietmečio atminties temas, turinčias daugiausia nostalgijos atspalvių: nostalgijoje išreiškiamas praeities bei dabarties palyginimas dabarties nenaudai.

Tyrimo duomenys parodė, kad teigiami sovietmečio vertinimai mažai susiję su nei-

giamais tų pačių dabarties visuomenės aspektų vertinimais, tad ne visi teigiami požiūriai į sovietmetį yra nostalgiški. Statistiškai reikšmingas, bet silpnas ryšys tarp teigiamų sovietmečio ir neigiamų tų pačių dabarties aspektų vertinimų yra vertinant tik du „nepolitinius“ abiejų laikotarpių aspektus: *ekonomiką ir pragyvenimo lygmenį* (Spearmano koreliacijos koeficiento reikšmė – $-0,109$, esant statistiniam reikšmingumui $p < 0,01$) ir *socialinę lygybę* (Spearmano koeficientas $-0,073$, kai $p < 0,05$). Požiūrių į sovietmetį ryšiai su kitų dabarties aspektų vertinimais taip pat patvirtina tendencijas, kurias atskleidė šių požiūrių ryšiai su pasitenkinimu demokratijos veikimu Lietuvoje: geriau vertinantys *sovietmečio ekonomiką ir pragyvenimo lygmenį* žmonės šiek tiek blogiau vertina dabarties visuomenės *politinę sistemą, sveikatos apsaugos sistemą* ir *socialinę lygybę*.⁵

Tai patvirtina, kad kai kurie teigiami požiūriai į sovietmetį gali išreikšti „marginalizuotųjų“ jausenas ir protestą prieš politinį diskursą, bet tai būdinga tik daliai teigiamų požiūrių į sovietmetį. Stipriau susiję yra teigiami požiūriai į dabartį ir neigiami – į sovietmetį; tai būdinga abiejų sistemų politinių aspektų vertinimams⁶ Silpni ir daliniai teigiamų sovietmečio vertinimų ryšiai su neigiamais požiūriais į dabartį patvirtina ir nostalgijos raiškos konkretumą ir įvairovę – todėl šis reiškinys sunkiai identifikuojamas kiekybiniame tyrime. Tai, kad teigiami sovie-

⁵ Sovietmečio ekonomikos ir pragyvenimo lygmens vertinimų ryšio su dabarties politinės sistemos vertinimais Spearmano koreliacijos koeficientas lygus $-0,154$, kai $p < 0,001$, sveikatos apsaugos sistemos $-0,09$, $p < 0,01$, socialinės lygybės $-0,08$, $p < 0,05$.

⁶ Dabarties ir sovietmečio politinių sistemų vertinimų Spearmano koreliacijos koeficiento reikšmė yra $-0,214$, esant $p < 0,01$, spaudos laisvės vertinimų – $-0,159$, kai $p < 0,01$, ir pan.

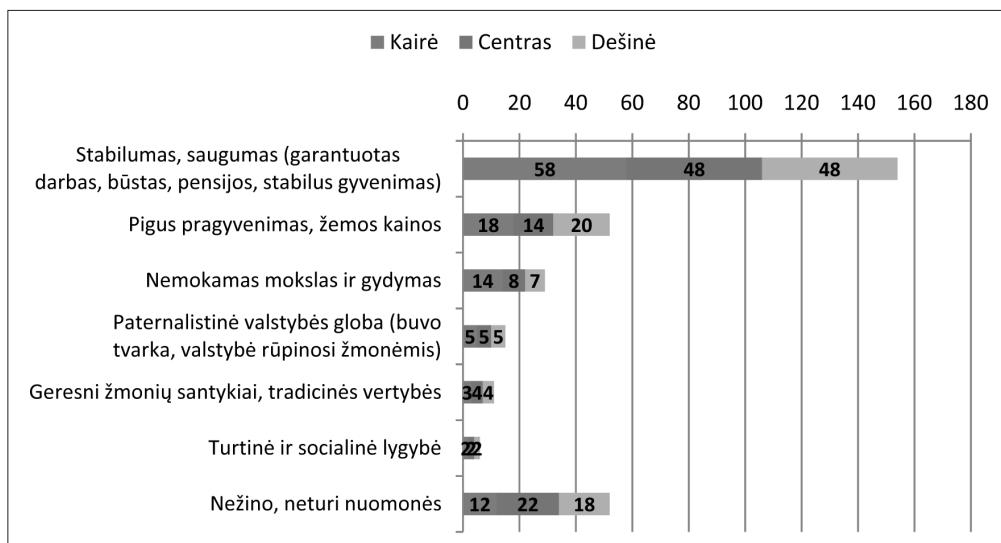

tmečio vertinimai nėra veidrodis dabarties visuomenės neigiamų vertinimų atspindys, patvirtina ir politinių nostalgijos bei kitos teigiamos komunistinės praeities atminties vertinimų kaip „blogos“, retrogradiškos atminties, liudijančios nepripaimą dabarties demokratijoje, nepagrįstumą.

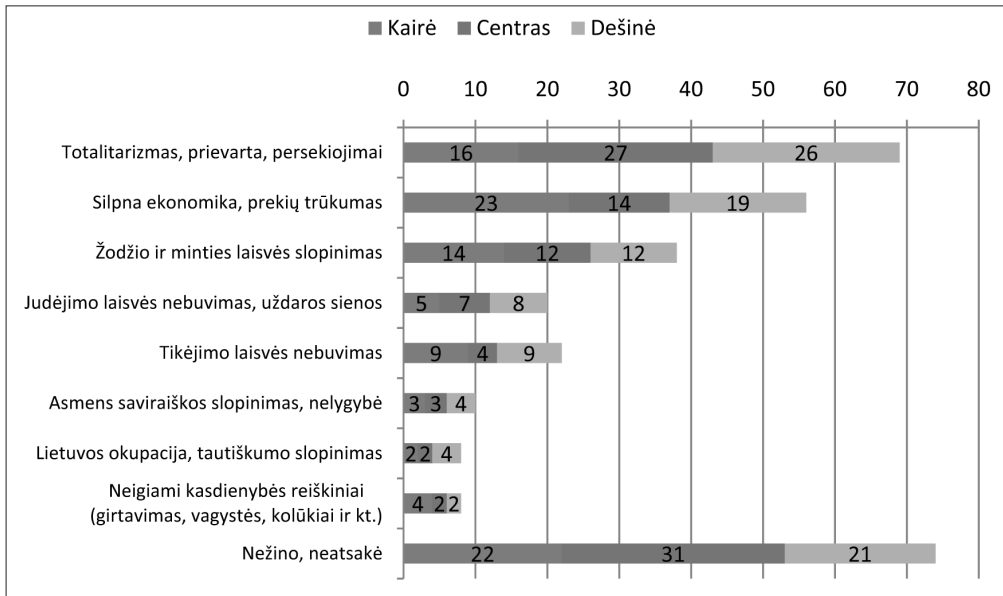
Tarp kitų subjektyvių požiūrius į sovietmetį diferencijuojančių veiksnių Lietuvos partinės sistemos ir politinių elitų tyrimuose dažniausiai išryškinašios politinės pažiūros ir partinė priklausomybė; perskyra tarp nuosaikesnių ir radikalesnių sovietmečio vertinimų laikoma vienu svarbiausių atspindinčių partinės sistemos struktūrą ir struktūrinančių partinių elitų bei partijos narių pažiūras požymių (Ramonaitė 2009; Jurkynas 2004; 2001). Bet gyventojų požiūrių į sovietmetį ir jų politinių požiūrių sąryšiai nėra tokie

stiprūs ir vienareikšmiai, kaip partinių elitų. Vertinant žmonių įvardintus sovietmečio atminties aspektus ši „kairės“ ir „dešinės“ požiūrių skirtumus žyminti perskyra (kairiųjų pažiūrų žmonės sovietmetį vertina kiek labiau teigiamai, dešiniųjų – labiau neigiamai) iš dalies išlieka kaip bendra tendencija, bet politinės pažiūros reikšmingiau diferenciuoja tik dalį šių vertinimų. Ypač panašūs įvairių pažiūrų žmonių teigiami požiūriai į sovietmetį, šiek tiek skiriasi neigiami savo pažiūras įvardijusių kaip „kairiųjų“ ir „dešiniųjų“ žmonių sovietmečio vertinimai (5 ir 6 pav.).

Žmonės, kurie įvardija savo pažiūras kaip *kairiųjų*, labiau, negu kiti, linkę pabrėžti „saugios ir aprūpintos“ sovietinės praeities aspektus – aprūpinimą darbu, būstu, garantuotas pensijas, nemokamą mokslą ir

5 pav. Teigiamų sovietmečio vertinimų ryšys su gyventojų politinėmis pažiūromis (proc., $p < 0,005$, tik nurodžiusieji savo politines pažiūras ($N=717$), nežino ar nurodė politinių pažiūrų 29 proc. apklaustųjų).

6 pav. Neigiamų sovietmečio vertinimų ryšys su gyventojų politinėmis pažiūromis (proc., $p < 0,001$, tik nurodžiusieji savo politines pažiūras (N=717), nežino ar nenurodė politinių pažiūrų 29 proc. apklaustųjų).

gydymą. Galima manyti, kad kairiųjų pažiūras renka skaudžiausius išgyvenantys su šių garantijų netekimu susijusias dabarties permainas žmonės. Bet kitus teigiamai vertinamus sovietmečio kasdienybės aspektus – pigų pragyvenimą, sovietinės socialumo formas, valstybės globos jausmą panašiai vertina įvairių pažiūrų žmonės.

Neigiamuose požiūriuose į sovietinę praeitį ryškiau skiriasi kairiųjų ir dešiniųjų bei centro pažiūrų žmonių sovietinės politinės sistemos vertinimas; pastarieji labiau pabrėžia totalitarinės sistemos prievartos aspektus, o kairiųjų pažiūrų žmonėms kiek aktualesni ekonominiai aspektai. Bet įvairių pažiūrų žmonės panašiai vertina konkretesnius, su-

sijusius su jų patirtimis politinės sistemos aspektus (konkrečių teisių ir pan.).

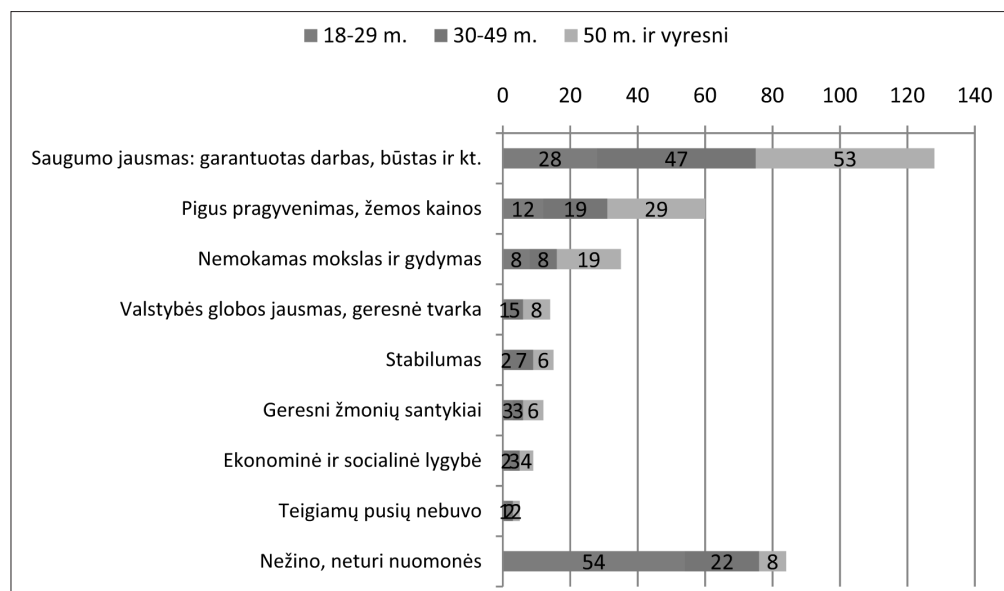
Dar mažiau su žmonių politinėmis pažiūromis susiję apibendrinti įvardintų sovietinės sistemos aspektų vertinimai (dešimties balų skalėje): statistiškai reikšmingai, bet silpnai, susiję su politinėmis pažiūromis tik vieno aspekto – *ekonomikos ir pragyvenimo lygmenys* – vertinimas ($p < 0,05$): šį aspektą blogai (1-4 balais) įvertino 17 proc. dešiniųjų pažiūrų, 15 proc. centro, 11 proc. kairiųjų pažiūrų žmonių, o teigiamai (7-10 balų) – po 51 proc. dešiniųjų ir centro, 54 proc. – kairiųjų politinių pažiūrų žmonės; kitus aspektus (sveikatos apsauga, švietimą ir kt.) įvairių pažiūrų žmonės vertina

vienodai. Tad Lietuvos partinės sistemos struktūrą atspindinti perskyra tarp nuosaičiau ir radikaliau vertinančių sovietmetį partijų, atspindinti šių partijų elitų nuostatas ir požiūrius (Ramonaitė 2009; Jurkynas 2004; 2000), žymiai mažesniu laipsniu būdinga gyventojų požiūriams. Ypač nedideli yra įvairių pažiūrų žmonių „nepolitinės“ kasdienybės teigiamų vertinimų skirtumai. Tad partinių elitų požiūriai į sovietinę praeitį tik iš dalies atitinka gyventojams aktualią sovietmečio atmintį. Gyventojų ir partijų požiūrių nesutapimai patvirtina ir kokybiniuose, ypač biografiniuose, tyrimuose nustatytas tendencijas, kad sovietmečio atminties diskursas kinta „iš apačios“, žmonėms „sugražinant“ į jį „nepolitinę“ sovietmečio kasdienybės atmintį (Kõresaar 2004; Jõesalu 2010; Kraniauskienė 2013; Šutinienė 2013).

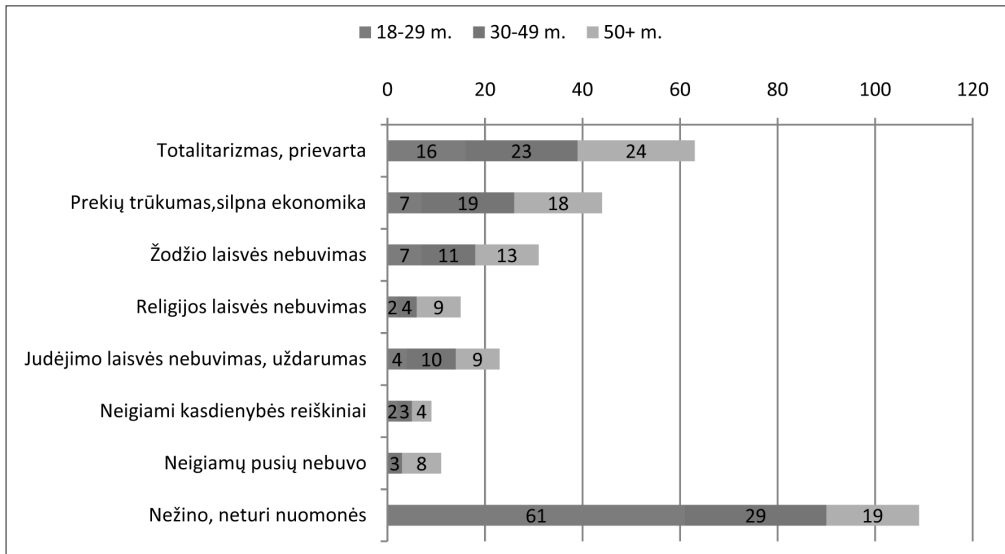
Socialiniai-demografiniai požiūrių į sovietmetį veiksniai

Tarp socialinės-demografinės padėties veiksnių didžiausią įtaką žmonių požiūriams į sovietmetį daro amžius. Amžius (kartos) dideliu laipsniu teikia struktūrą tiek teigiamų, tiek neigiamų sovietmečio atminties aspektų atminčiai (7 ir 8 pav.).

Teigiamų požiūrių pasiskirstymas amžiaus grupėse rodo, kad teigiami sovietmečio vertinimai (tarp jų ir nostalgija) būdingiausi vyresniosioms kartoms. Daugiausia šių vertinimų vyriausioje kartoje, bet saugumo, stabilumo jausmą teikusią garantijų aspektai gana svarbūs ir vidurinėsios kartos, patyrusios nemažą transformacijos sunkumų, atstovams. Teigiamai vertinamų sovietmečio kasdienybės aspektų atmintis susijusi su žmonių gyvenimo patirtimi (autobiografinė

7 pav. Teigiami sovietmečio vertinimai amžiaus grupėse (proc., $p < 0,001$)

8 pav. Neigiami sovietmečio vertinimai amžiaus grupėse (proc., $p < 0,001$)

ir kolektyvine atmintimi); tai rodo tiek šios atminties svarbą vyresniajai kartai (tarp jų neturi nuomonės apie teigiamus sovietmečio aspektus tik 8 proc.), tiek nežinančių ar neturinčių nuomonės apie sovietmetį jaunų žmonių skaičius.

Sovietmečio atminties ryšys su žmonių patirtimi bei teigiamai vertinamos „nepolitinės“ sovietmečio kasdienybės atminties vyravimas tarp vyriausiųjų patvirtina požiūrius, kad teigiami sovietmečio vertinimai išreiškia dalies žmonių protestą prieš šio laikotarpio atmetimą ir kategoriškai neigiamą vertinimą dominuojančiame diskurse; šis protestas reiškiamas per „asmeninės patirties politiką“ – asmeninės sovietmečio kasdienybės patirties legitimavimą (Nadkarni 2010; 205). Per „asmeninės patirties politiką“ sugražindami į diskursą savo sovietmečio patirties atmintį, žmonės kartu išreiškia

protestą prieš diskursus, kuriuose jų patirtis ignoruojama ar vertinama neigiamai, kartais – ir prieš šiuos diskursus kuriančią politinę bendruomenę (Nadkarni 2010; Klumbytė 2009). Teigiamą sovietmečio atmintis (ir nostalgija) pakankami dideliu laipsniu yra vyresniosios kartos identiteto dalis, padedanti išlaikyti jo tęstinumą visuomenių ir diskursų transformacijose.

Neigiami sovietmečio vertinimai taip pat susiję su amžiumi, bet mažiau, negu teigiami (8 pav.). Ypač mažai skiriasi vidutinio amžiaus ir vyresniųjų žmonių požiūriai. Jaunimo neigiamų požiūrių struktūra nesiskiria nuo vyresniųjų, bet dauguma jų – 61 proc. – atsisako vertinti sovietmetį. Tad ir neigiami vertinimai atspindi kolektyvinę ir autobiografinę – žmonių bendros ir asmeninės patirties atmintį. Nors vyresni žmonės, kaip matėme, labiau linkę prisiminti

teigiamus sovietmečio aspektus, neigiamus aspektus jie įvardija taip pat dažniau negu kitos grupės.

Su kitais socialinės ir demografinės padėties rodikliais požiūriai į sovietmetį susiję mažiau. Be amžiaus, tarp kitų socialinės pozicijos rodiklių kiek daugiau įtakos kai kuriems požiūriams į sovietmetį turi išsilavinimas ir kai kurie materialinės padėties rodikliai (ypač šeimos finansinės padėties vertinimas). Bet ir šie veiksniai diferencijuoja ne visus, o tik du aspektus – sovietmečio ekonominių aspektų (aprūpinimas darbu, būstu, pigus pragyvenimas) vertinimus bei totalitarinės politinės sistemos vertinimus; tų pačių aspektų vertinimai, kaip matėme, susiję ir su subjektyviais požiūriais į dabartį kontekstais – pasitenkinimu demokratijos veikimu šalyje bei, iš dalies, politinėmis pažiūromis.

Žmonės su aukštuoju išsilavinimu labiau linkę pabrėžti neigiamus sovietmečio aspektus ir jų vertinimai didžiausiu laipsniu atitinka viešojo diskurso požiūrius: jų sovietmečio atmintyje svarbesnę vietą užima totalitarinės prievartos atmintis (ją įvardijo 29 proc., su nebaigtu viduriniu –16 proc.) ir jiems mažiausiai svarbūs „saugios ir aprūpintos“ sovietmečio kasdienybės aspektai (aprūpinimas darbu, būstu, pigus pragyvenimas) – *garantuotą darbą ir būstą* minėjo 14 proc. žmonių su aukštuoju ir 22 proc. – su nebaigtu viduriniu išsimokslinimu, *pigų pragyvenimą* – atitinkamai 7 ir 19 proc. Tad žemesnio išsilavinimo žmonės labiau linkę prisiminti „saugią ir aprūpintą“ sovietmečio kasdienybę ir jiems mažiau svarbūs neigiami politinės sistemos vertinimai.

Panašiai šiuos požiūrius diferencijuoja ir šeimos finansinės padėties vertinimai. Labiausiai skiriasi nuo kitų pačios skurdžiausios žmonių – pasirinkusių variantą *mums neužtenka pinigų net maistui* – grupės požiūriai į sovietmetį; šios grupės žmonės tarp neigiamų sovietmečio aspektų rečiau už kitus minėjo politinę sistemą (13 proc., kitose grupėse 24-29 proc.), tarp teigiamų – šiek tiek dažniau, negu kiti, *garantuotą darbą, būstą, pigų pragyvenimą* (51 proc., o tarp žmonių, pasirinkusių atsakymą *mums užtenka pinigų maistui bei drabužiams ir galime šiek tiek sutaupyti* – 46 proc., tarp žmonių, nurodančių, kad jiems prieinami ir kai kurie brangūs daiktai – 36 proc.). Kiti socialinės padėties rodikliai, tarp jų ir kai kurie materialinės padėties (pajamos vienam šeimos nariui), taip pat gyvenamoji vieta, užsiėmimas šiuos požiūrius į sovietmetį diferencijuoja menkai.

Tad tiek subjektyvūs požiūriai į demokratizacijos rezultatus, tiek socialinės-demografinės padėties kontekstai diferencijuoja požiūrius į sovietmetį dviem pagrindiniais atžvilgiais: žemesnio išsilavinimo, skurdžiai gyvenantys ir mažiau patenkinti demokratijos veikimu bei kairiųjų politinių pažiūrų žmonės šiek tiek labiau linkę pabrėžti suvokiamos kaip saugios ir užtikrinančios pragyvenimą sovietmečio kasdienybės aspektus bei teikia mažesnę reikšmę neigiamiems politiniams aspektams, o aukšto išsimokslinimo, turinčių aukštesnes šeimos pajamas bei labiau patenkintų demokratijos pasiekimais žmonių požiūriuose labiau pabrėžiami neigiami politiniai sistemos aspektai ir mažiau – „saugios ir aprūpintos“ kasdienybės.

Šie duomenys iš dalies patvirtina jau minėtas sąsajas tarp sovietmečio nostalgijos (teigiamų sovietmečio kasdienybės vertinimų) ir socialinės bei ekonominės marginalizacijos ir subjektyvių jos suvokimų kontekstų (Klumbytė 2004; 2009, Šliavaitė 2010). Mažesnis pritarimas vyraujantiems politiniame diskurse neigiamiems sovietinės politinės sistemos vertinimams bei tipišką sovietmečio nostalgijos turinį atitinkančių „saugios ir aprūpintos“ sovietmečio kasdienybės pabrėžimas gali išreikšti protestą prieš šį diskursą. Bet šių požiūrių ryšiai su marginalizacijos kontekstais daliniai – ne visi į socialinę ar ekonominę marginalizaciją nurodančiose pozicijose esantys žmonės išreiškia labiau teigiamus požiūrius į minėtus sovietmečio aspektus, negu aukštesnėse socialinėse pozicijose esantys žmonės, taip pat šie požiūriai susiję tik su dalimi marginalizacijos kontekstų (nesusiję su pajamų vienam šeimos nariui, gyvenamosios vietos, užsiėmimo rodikliais).

Konkreti nostalgijos (ir kitų teigiamų sovietmečio vertinimų) raiška, kaip rodo ir kokybiniai tyrimai (Klumbytė 2009; Šliavaitė 2010), gali būti labiau susijusi su konkrečiais, kartais ir individualiais biografiniais „marginalizuotųjų“ jauseną dabartyje lemiančiais kontekstais; bet tiek nostalgia kaip specifinis reiškinys, tiek šie konkretūs kontekstai kiekybiniame tyrime sunkiau identifikuojami. Tad socialinę-ekonominę marginalizaciją ir „marginalizuotųjų“ savijautą galima laikyti vienu iš teigiamų požiūrių į sovietmetį formavimosi kontekstų, nors šie kontekstai nėra vieninteliai ir pagrindiniai.

Išvados

Tyrimo rezultatai rodo, kad sovietinis laikotarpis Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje prisimenamas ir vertinamas ambivalentiškai: neigiamai vertindami politinius buvusios sovietinės sistemos aspektus ir dalį kasdienybės reiškinių, žmonės tuo pat metu teigiamai prisimena ir vertina kitus sovietmečio kasdienybės reiškinius, dažniausiai atskirdami juos nuo politinės sistemos vertinimų ir suvokdami kaip „nepolitinius“. Ši teigiamai vertinamų sovietinio laikotarpio kasdienybės aspektų kolektyvinė atmintis skiriasi nuo viešojo sovietmečio atminties diskurso, kuriame vyrauja neigiami šio laikotarpio vertinimai, o teigiami požiūriai į šio laikotarpio patirtį, ypač politiniame diskurse, dažnai vertinami kaip „sovietmečio nostalgia“, išreiškianti retrogradiškas šios praeities sugrąžinimo nuostatas ir nepritapimą dabarties demokratijoje.

Žmonių atmintyje vyraujantis teigiamų požiūrių į sovietmetį turinys, kurį sudaro „nepolitinės“ vėlyvojo sovietmečio kasdienybės aspektai, rodo, kad šiuolaikinėje visuomenėje vyresni žmonės problemiškesniai išgyvena vėlyvuju sovietmečiu įprasto saugaus gyvenimo scenarijų užtikrinančio aprūpinimo darbu, būstu, socialinių garantijų, pigaus, nors minimalaus pragyvenimo garantijų netekimą. Šis teigiamų sovietmečio interpretacijų turinys didele dalimi atitinka būdingą daugelio pokomunistinių šalių komunistinio laikotarpio nostalgijos turinį. Dalį tyrime nustatytų teigiamų Lietuvos gyventojų požiūrių į sovietmetį taip pat galima laikyti nostalgiskais, bet politiškai „nepavojingais“: tiek nostalgiski, tiek nenostalgiski

teigiami požiūriai perteikiami nesiilgint buvusios politinės santvarkos ir suvokiant bei priimant šios praeities negrįžtamumą: per teigiamus sovietmečio kasdienybės vertinimus „projektuodami“ į praeitį tuos savo patirties ir savijautos bruožus, kurių pasigenda dabartyje, žmonės kartu suvokia ir šios nostalgios atminties selektyvumą bei utopiškumą, greta teigiamai vertinamų aspektų neigiamai vertindami kitus, ypač politinius, sovietmečio gyvenimo aspektus ir pripažindami dabarties demokratijos pranašumus.

Nors sovietmečio atmintis, kaip ir visa kolektyvinė atmintis, išreiškia dabarties poreikius bei tikslus, požiūrių į sovietmetį ryšiai su analizuotais subjektyviais ir socialiniais-demografiniais dabarties kontekstais atskleidžia ją lemiančių kontekstų įvairovę bei konkretų ir daugiaveiksnį konkrečių požiūrių sąlygotumą. Dalis teigiamų, ypač galimai nostalgioskų ir išreiškiančių protestą prieš vyraujančią politinį diskursą, požiūrių į sovietmetį susiję su kai kuriais dabarties kontekstais – mažesniu pasitenkinimu demokratijos veikimu Lietuvoje ir blogesniais kai kurių dabarties gyvenimo aspektų (politinės sistemos, sveikatos apsaugos, socialinės lygybės) vertinimais, taip pat kairiosiomis politinėmis pažiūromis bei kai kuriais socialinės-ekonominės marginalizacijos rodikliais (bloga šeimos finansine padėtimi, žemu išsimokslinimu).

Bet daugumos teigiamų – tiek nostalgioskų, tiek nenostalgioskų požiūrių į sovietmetį nediferencijuoja nei socialinė-ekonominė ar geografinė marginalizacija, nei požiūriai į dabarties demokratizaciją, nei politinės pažiūros. Dauguma subjektyvių ir socialinių-demografinių dabarties kontekstų menkai

susiję ir su neigiamais sovietmečio vertinimais. Gyventojų požiūriai į sovietmetį taip pat žymiai mažiau negu partijų ir partinių elitų požiūriai susiję su politinėmis pažiūromis. Tai patvirtina ir kokybiniuose nostalgijos tyrimuose nustatytą požiūrių į komunistinę praeitį raiškos ir kontekstų sudėtingumą bei įvairovę ir konkretų sąlygotumą, ryšį su daugeliu patirties, tarp jų individualios biografinės, kontekstų. Daliniai ir silpni ryšiai tiek su požiūriais į dabarties visuomenę ir demokratizacijos sėkmes bei nesėkmes, tiek su socialinės-ekonominės marginalizacijos kontekstais paneigia ir politizuotus „sovietmečio nostalgijos“ bei teigiamų požiūrių į sovietmetį vertinimus kaip „blogos“, retrogradiškos atminties, susijusios su nepritapimu dabarties demokratijoje. Galima pritari M. Nadkarni minčiai, kad „nostalgija yra depolitizuotas dabarties ir praeities komentavimas, neturintis politinės reikšmės“ (Nadkarni 2010; 201).

Sovietmečio interpretacijas, ypač teigiamas, dideliu laipsniu struktūrizuoja žmonių amžius. Tai rodo, kad sovietmečio atmintis, taip pat ir nostalgija, nemaža dalimi yra susijusi su vyresniųjų kartų patirtimi ir reiškiamą kaip kolektyvinę ir autobiografinę bendros ir individualios patirties atmintis.

Vis dėlto ir depolitizuota teigiama „nepolitines“ sovietmečio kasdienybės atmintis dabarties kontekstuose atlieka funkcijas, kurioms šiuose kontekstuose galima priskirti tam tikras politines reikšmes, bet tai nėra jos kaip „blogos“, „retrogradiškos“ atminties vertinimuose jai priskiriamos reikšmės. „Susigrąžindami“ viešajame diskurse atmetamą ar marginalizuojamą savo individualios ir

bendros patirties atmintį, žmonės kartu išreiškia „asmeninės patirties politiką“ (Nadkarni 2010; 205) – asmeninio ir socialinio identiteto tęstinumo poreikius, protestą

prieš neigiamus jų sovietmečio patirties vertinimus politiniame diskurse, nepasitenkinimą kai kuriais dabarties gyvenimo aspektais bei jų kritika.

LITERATŪRA

Assmann, Jan. 2008. „Communicative and Cultural memory“, in A. Erll and A. Nünning, (Eds.) *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary Handbook* Berlin/New York: de Gruyter: 109–118.

Atia, Nadia and Davies, Jeremy. 2010. „Nostalgia and the Shapes of History“, *Memory Studies* 3: 181–186.

Boyer, Dominic. 2010. From ‚Algos‘ to ‚Autonomos‘ in Todorova, M., Gille, Z. (ed.) *Post-Communist Nostalgia*. New York, Oxford: Bergham Books: 17–27.

Boym, Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

Čepaitienė, Rasa. 2007. „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“, *Lituanistica* T. 53, Nr. 4 (72): 36–50.

Gille, Zsuzsa. 2010. „Postscript“ in Todorova, Maria., Gille, Zsuzsa. (ed.) *Post-Communist Nostalgia*. New York, Oxford: Bergham Books: 278–289.

Jameson, Fredric. 2002. *Kultūros posūkis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.

Jõesalu, Kirsti. 2010. „The meaning of “late socialism”: analyzing Estonians’ post-communist memory culture“. *Asia Europe Journal* 8: 293–303

Jurkynas, Mindaugas. 2004. „Emerging cleavages in new democracies: the Case of Lithuania“, *Journal of Baltic Studies* 35 (3): 278–296.

Jurkynas, Mindaugas. 2000. „Politinio konflikto kaita ir takoskyros“ kn. Jankauskas, Algimantas (sud.) Lietuva po Seimo rinkimų 2000. Vilnius, Kunas: Naujasis lankas: 23–33.

Kóresaar, E. 2012. „On the Problem on Nostalgia in Studying Post-socialist Practice of Remembering“, pranešimas konferencijoje *The Soviet Past in Post-Soviet Present*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012 rugsėjo 6–7 d.

Kóresaar, E. 2004. *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories* (Dissertation). Tartu, Tartu University Press.

Klumbytė, N. 2009. „Post-Socialist Sensations: Nostalgia, the Self, and Alterity in Lithuania“. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 9(18): 93–116.

Klumbytė, Neringa. 2004. „People at the Margins of History: Memories of Soviet Times and Experiences of the Present in Village Communities“, *Politologija* 3 (35): 63–83.

Kraniauskienė, Sigita. 2013. „Sovietmečio nostalgija pakitusios kasdienybės (ir) ideologijos kontekste“ kn. Leinarte, D., Žilinskienė, L., Kraniauskienė, S., Šutinienė, I., Gečienė, I. *Prisimenant sovietmetį: nuo atmetimo iki nostalgijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. (spaudoje)

Nadkarni, Maya. 2010. „But it’s ours“: Nostalgia and the Politics of Authenticity in Post-Socialist Hungary“. In *Post-Communist Nostalgia*. Ed by M. Todorova, Z. Gille. New York, Oxford: Bergham Books: 190–214.

Nadkarni, Maya. Shevchenko, Olga. 2004. „The Politics of Nostalgia“, *Ab Imperio* 2: 487–524.

Niedermüller, Peter. 1997. „Zeit, Geschichte, Vergangenheit. Zur kulturellen Logik des Nationalismus im Postsozialismus“, *Historische Anthropologie* 2: 245–267

Ramonaitė, Ainė. 2009. „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“ kn. Ramonaitė, Ainė (sud.). Politinis atstovavimas ir ideologijos. Vilnius: Versus Aureus.

Rose, Richard. 2005. New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Survey. *Studies in Public Policy* 401, Glasgow: University of Strathclyde.

Rose, Richard. 2002. New Europe Barometer 1: A Bottom-up Evaluation of Enlargement Countries. *Studies in Public Policy* 346, Glasgow: University of Strathclyde.

Straughn, Jeremy. 2009. „Culture, memory, and structural change: explaining support for “socialism” in a Post-Socialist society“, *Theoretical Sociology* 38:485–525.

Šliavaitė, Kristina. 2010. „Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis“, *Lietuvos etnologija:socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 10 (19): 93–116.

Šutinienė, Irena. 2013. „Sovietmečio atminties bruožai vyresniosios kartos gyvenimo istorijose“ kn. Leinartė, D., Žilinskienė, L., Kraniuskienė, S., Šutinienė, I & Gečienė, I. *Prisimenant sovietmetį: nuo atmetimo iki nostalgijos*. Vilnius; Vilniaus universiteto leidykla (spaudoje).

Todorova, Maria. 2010. „Introduction. From Utopia to Propaganda and Back“ in Todorova, Maria, Gille, Zsuzsa (ed.) *Post-Communist Nostalgia*. New York, Oxford: Bergham Books:1–16.

ABSTRACT

THE MEMORIES OF SOVIET ERA IN CONTEMPORARY LITHUANIA: AMBIVALENCE OR NOSTALGIA?

The collective memories of Soviet era of Lithuanian adult population are analysed in the article. The analysis is based on the data of representative sociological survey, conducted by company „Baltijos tyrimai“ in 2012. The analysis reveals the ambivalence of the memories of Soviet era prevailing in popular memory: people express positive attitudes towards many aspects the Soviet era everyday life and simultaneously evaluate negatively political aspects of the Soviet regime. The Soviet era everyday is presented in people's memories as „apolitical“ and separated from political domain. The connections between attitudes towards Soviet past and contemporary contexts (attitudes towards the outcomes of democratization and indicators of social and economical position) reveal, that the memories of Soviet era are structured by generations in a great degree; there are also slight relations between positive (and nostalgic) memories of Soviet past and the social contexts of marginalization as well as feelings of marginalization. The slight relations of the memories of Soviet era to the contemporary social contexts and attitudes towards outcomes of democratization indicate, that positive memories of Soviet past are only partly nostalgic and are influenced by many other, among them individual, factors.

Pastaba. Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje“, sutartis Nr. SIN-03/2012

Gauta: 2013 07 19

Pateikta spaudai: 2013 08 29

Sociologijos institutas

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Goštauto g. 11, Vilnius, LT-01108

El. paštas: irena.sutiniene@gmail.com